

बी. ए. भाग एक
सेमिस्टर दोन

विषय – मानवी भूगोल

प्रा. डॉ. दिवटे एस. पी.

प्रकरण क. १
मानवी भूगोल

व्याख्या

- फ्रेडरीक रॅटझेल् : मानवी भूगोलाचे जनक, Anthropogeography 1882, या पुस्तकात “ मानवी भूगोलातील सर्व घटना, दृष्ये ही वातावरणाशी संबंधीत असतात व ही दृश्ये भौतिक स्थितीचे दर्शन घडवितात”
- एल्सवर्थ हंटिंगटन : Principles of Human Geography, “मानवाचे गुणधर्म, त्याच्या क्रिया आणि भौगोलिक पर्यावरण यांच्या परस्पर संबंधाचा अभ्यास म्हणजे मानवी भूगोल होय”
- जीन्स ब्रुन्स : “ मानवी व्यावसाय किंवा क्रिया आणि नैसर्गिक घटक यांच्या संबंधांचा अभ्यास मानवी भूगोलात केला जातो”
- एलन सेंपल: “ अस्थिर पृथ्वी व क्रियाशील मानव यांच्या बदलत्या संबंधांचा अभ्यास म्हणजे मानवी भूगोल होय”
- व्हीडाल डी ला ब्लाश: “ नैसर्गिक नियम व मानवाच्या परस्पर संबंधातून एक नवीन विचार प्रस्तुत करणारे शास्त्र म्हणजे मानवी भूगोल होय”
- डिमॉनजिऑन: “मानवी समूह किंवा मानवसमाजाचा प्राकृतिक पर्यावरणाशी येणारा संबंध स्पष्ट करणारे मानवी भूगोल हे शास्त्र आहे”
- व्हाईट व रेनर: “मानवी भूगोलात पृथ्वीच्या पृष्ठभाला अनुसरून मानवी समाजाचे अध्ययन केले जाते”

व्याप्ती

- मानव एक स्वतंत्र भौगोलिक घटक : पृथ्वीच्या पृष्ठभागावर मानवी प्रयत्नामुळे निर्माण झालेल्या विविध गोष्टींचा अभ्यास मानवी भूगोलात केला जातो. त्यांना सांस्कृतिक भूदृष्ये असे म्हणतात. त्यांना व मानवाला महत्वपूर्ण स्थान भूगोल अभ्यासात प्राप्त झाले आहे. म्हणून मानव हा स्वतंत्र भौगोलिक घटक आहे.
- सांस्कृतिक भूदृष्ये : मानवाने आपल्या क्रिया प्रक्रियांच्या माध्यमातून निसर्गातील ज्या गोष्टींना आकार दिला त्यास “सांस्कृतिक भूदृष्ये” असे म्हणतात. उदा. रस्त, इमारती, धरणे, नगरे, इ.
- मानवी समूह व पर्यावरणाचा अभ्यास : विविध भागातील पर्यावरण व मानवी समूह यांच्यातील सहसंबंध व प्रतिक्रियांचा अभ्यास. उदा. लोकसंख्या, साधनसंपत्ती, सांस्कृतिक घटक, मानवी जीवनमूल्ये, इ.
- पंचसुत्रीचा अभ्यास : लोकसंख्या, नैसर्गिक साधनसंपत्ती, सांस्कृतिक प्रारूपे, मानव व पर्यावरणातील समायोजन आणि कालानुरूप होणारा बदल

व्याप्ती

- विविध भूगोलकारांचे विचार
- व्हिडाल—डी—ला—ब्लाश : लोकसंख्या, सांस्कृतिक घटक, परिवहन व स्थानांतर, मानव वेश व नगरे
- जीन ब्रुन्स : प्रथम वर्ग — वसाहती व रस्ते
द्वितीय वर्ग — वनस्पती, प्राणी, शेती व पशुपालन
तृतीय वर्ग — मृदा व खनिजे
- डिमॉजिया : मानव, मानवाचे व्यावसाय आणि वसाहती हे तीन विभाग
- एल्सवर्थ हंटिंग्टन : पृथ्वी मानवाचे घर, पृथ्वीवरील बदल, साधनसंपत्ती, मानवी व्यावसाय व गरजा, वंश, जाती, धर्म इ. घटक

शाखा

- आर्थिक भूगोल :
 १. कृषी भूगोल
 २. औद्योगिक भूगोल
 ३. साधनसंपत्ती भूगोल
 ४. व्यापारी भूगोल
 ५. पर्यटन भूगोल
 ६. वाहतूक व दळणवळण भूगोल
- सामाजिक भूगोल :
 १. लोकसंख्या भूगोल
 २. वस्ती भूगोल
 ३. सांस्कृतिक भूगोल
 ४. मानव वंश शास्त्र
- राजकिय भूगोल — लष्करी भूगोल
- ऐतिहासिक भूगोल
- वैद्यकिय भूगोल

महत्त्व

- भूगोल विषयाचा विकास
- पृथ्वीवरील साधनसंपत्तीचा अभ्यास
- मानवी वंशाचा अभ्यास
- लोकसंख्येचा अभ्यास
- विविध प्रकारच्या परिसंस्थांमधील मानवी क्रिया व समस्यांचा अभ्यास
- मानवाच्या आर्थिक क्रियांचा अभ्यास
- राज्य, राष्ट्र – निर्मिती, समस्या व विविध घटकांचा अभ्यास
- देशाच्या अर्थव्यावस्थेचा अभ्यास
- प्रादेशीक नियोजन
- नगर नियोजन
- मानवी समूह, मानवी वंश, भाषा, धर्म, पंथ, परंपरा, आहार, पोषाख व संस्कृती, इ. घटक व त्यांचा इतिहास यांचा अभ्यास
- राजकीय सहसंबंध व घडामोडी यांचा अभ्यास
- वहतूक, दळणवळण, व्यापार यांचा अभ्यास